

PROCEDŪRINIO TEISINGUMO ELEMENTAI LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIO TEISMO JURISPRUDENCIJOJE

Miglė Dereškevičiūtė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros doktorantė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: migle.dereskeviciute@tf.vu.lt

Straipsnyje analizuojama teisingumo procedūrinė dimensija, pateikiama procedūrinio teisingumo tyrimo raida, atskiriami ir analizuojami svarbiausi procedūrinio teisingumo elementai, išplaukiantys iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos.

This paper analyses the dimension of procedural justice, including the evolution of research on the subject of procedural justice, indication and analysis of the key elements of procedural justice, arising out of jurisprudence of Constitutional Court of the Republic of Lithuania.

Įvadas

Yra begalė teisingumo sampratų. Įvairūs mokslininkai teisingumą savaip interpretuoja ir stengiasi apibrėžti jo ribas. Pasak V. A. Vaičiaičio, teisingumas turbūt yra viena iš seniausių ir sudėtingiausių antropologinių temų [22, p. 206–221]. Apskritai apie teisingumą kalbėti yra problemiška, nes tai dažnai yra laikoma vien subjektyvios kalbančiojo nuomonės išraiška. L. Baublys apibendrina šį problemišumą, teigdamas, kad, bandant analizuoti įvairių autorių darbus, kyla pavojus paskęsti kiekvieno jų *iš dalies* teisinguose samprotavimuose. Be to, nagrinėdami įvairius teisingumo sampratų apibrėžimus ir bruožus bei bandydami juos lyginti, vargu ar išsiaiškintume daugiau, negu tai, kad kiekvienas iš šių

autorių savaip teismus ir visumos požiūriu neteismus [4, p. 59].

Apskritai teisingumas – pamatinis visuomeninio gyvenimo principas, nurodantis tam tikras dorovines, teisines, ekonomines, politines žmonių elgesio ribas ir galimybes [4, p. 33]. Tačiau mokslininkai dažnai skiria bent keletą teisingumo rūšių. Pavyzdžiui, R. A. Posneris iš esmės nurodo keturias teisingumo sampratas – pataisomąjį, baudžiamąjį, procedūrinį ir paskirstomąjį teisingumą [12, p. 263]. Procedūrinį teisingumą jis dar vadina „formalioju“ teisingumu. Taip pat kaip savarankiškos teisingumo rūšys yra skiriamas teisinis teisingumas [12, p. 139], etinis teisingumas [23, p. 200] ir kt.

Teisingumas gali būti skirtingai suprantamas vien dėl to, kad turi net keletą

dimensijų. Pasak J. Sanders ir V. L. Hamilton, pagrindinės teisingumo dimensijos yra atpildo (baudžiamasis, angl. *retributive*), procedūrinis (angl. *procedural*) ir paskirstomasis (angl. *distributive*) teisingumas [17, p. 5–6].

Kiti autoriai, užuot skirstę į keletą rūšių, pateikia tik du teisingumo tipus – procedūrinį ir materialųjį (substancinį) [10]. Ši teisingumo turinio ir formos klasifikacija galėtų būti siejama su teisės (ar tam tikros jos šakos) skirstymu į materialinę ir procesinę teisę.

Net ir stengiantis *atrasti* galimas teisingumo klasifikacijas, teisingumas *per se* išlieka nedalomas ir vientisas. Tai reiškia, kad nėra dviejų ar kelių skirtingų teisingumų – teisingumas yra vienas, neatsižvelgiant į jo substancinį turinį ar procedūrinę formą. Teisingumo sampratos skirstymas ir galimų teisingumo klasifikacijų ieška padeda geriau suvokti pačią šios sąvokos esmę ir teisingumo kaip teisinio reiškinio daugiareikšmiškumą.

S. Arlauskas yra nurodęs, tam, kad išryškėtų teisingumo požiūriu priimtinausias variantas, sprendimų priėmimas ir įgyvendinimas privalo įvertinti visas pozicijas. Ši sąlyga numato procedūrą, kuri leidžia palyginti įvairiausias požiūrius į teisingumą. Todėl būtent ta pati procedūra taip pat privalo būti teisinga [3, p. 231].

Bendriausiu požiūriu procedūrinis teisingumas yra tam tikros procedūros ar aktai, atliekami laikantis akceptuotų taisyklių, t. y. normos teisingos, jei bus priimtos laikantis nustatytų procedūrų [10]. Procedūrinis teisingumas paprastai siejamas su teisingu ir sąžiningu procedūrų atlikimu, o materialusis teisingumas dažniausiai yra susijęs su paties teisinio santykio esme. Galima teigti, kad procedūrinis ir materialusis

teisingumas skiriasi jiems keliamais klausimais. Dažniausiai procedūriniam teisingumui tenka atsakyti į klausimą „kaip?“, t. y. nešališkai, objektyviai, proporcingai, laikantis įstatymų. O materialusis teisingumas susiduria su klausimu „kas?“, t. y. kas apskritai atitiktų teisingumo sąvoką.

L. Baublys, remdamasis Aristotelio mintimis, materialiojo ir formalaus teisingumo takoskyrą randa ir kitu aspektu, t. y. pasitelkdamas lygiateisiškumo principą. Pagal šį principą, pasak jo, reikalaujama formalios lygybės, taigi ir formalaus teisingumo. Pasak L. Baublio, visus be išimties traktuojant lygiai formalus teisingumas išreiškiamas principu „su lygiais ir yra elgiamasi lygiai“ [24]. Cituodamas Aristotelį, L. Baublys taip pat nurodo, kad jis teigė piliečių lygybės reikalavimą esant vienu iš pagrindinių teisingumo sampratos bruožų. Šiuo požiūriu L. Baublys mini ir H. L. A. Hart, nurodydamas jo mintis, kad „vienodas bylas reikia traktuoti vienodai“, o „skirtingas bylas reikia traktuoti skirtingai“. Tačiau čia L. Baublys kelia klausimą – kiek skirtingai ir įvardija jį kaip materialiojo teisingumo klausimą [4, p. 154–155].

Šio straipsnio *objektas* – procedūrinis teisingumas, ypač koncentruojantis į jo elementų skyrimą Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Pažymėtina, kad ribotos apimties darbe išsamiai atskleisti visus išskiriamus elementus yra neįmanoma, todėl susitelkiama tik ties pačiais svarbiausiais, trumpai nusakant jų esmę. Remiantis šiais išskirtais elementais keliami hipotezė, kad procedūrinis teisingumas negali būti visiškai atsiejamas nuo materialiojo teisingumo. Tačiau net ir įvykdžius visus procedūrinius reikalavimus, tam tikras aktas ar sprendimas nebū-

tinai bus teisingas savo turiniu (esme). Kad ir kaip procedūrinis teisingumas glaudžiai yra susijęs su materialiuoju teisingumu, šiame straipsnyje materialiojo teisingumo dimensija nėra apimama – čia stengiamasi atskirti procedūrinį teisingumą nuo materialiojo teisingumo, koncentruojantis ties procedūrinio teisingumo elementų išskyrimu ir aptarimu.

Tiek nesutariama dėl bendros (materialiojo) teisingumo sąvokos, tiek iki šiol nėra apibrėžtos ir bendros procedūrinio teisingumo sąvokos. Vieni mokslininkai ją sieja išimtinai su teisminėmis procedūromis, kiti procedūrinio teisingumo ieško visose teisinėse procedūrose, įskaitant įstatymų kūrimą, jų vykdymą ir tik vėliau – ginčų dėl teisės administravimą. J. Sanders ir V. L. Hamilton, cituodami T. Tyler ir A. Lind, nurodo, kad procedūrinio teisingumo paieškos yra susijusios su žmonių reakcija į teisės institucijų sprendimus, teisinių taisyklių priėmimu ir procedūrų, kurių metu sprendimai yra priimami ir taisyklės yra taikomos, sąžiningumo vertinimu. Tačiau kad ir kaip būtų, procedūrinio teisingumo problemos aprėpia daug plačiau nei vien teismo posėdžių sales [17, p. 7]. Šiame straipsnyje procedūrinis teisingumas bus suprantamas visų pirma kaip teismų vykdomo teisingumo išraiška (Konstitucijos 109 str.), tačiau ne kaip reikalavimas, keliamas teisėkūros procesui.

Šio straipsnio *tikslas* – išskirti svarbiausius procedūrinio teisingumo elementus ir išanalizuoti su tuo susijusią teisės doktrinos bei Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas)¹ praktiką, kitaip tariant, iškris-

talizuoti kriterijus, kuriais vadovaujantis teisingumas gali būti laikomas procedūriškai įvykdytas, t. y. kokie kriterijai taikomi procedūriniam teisingumui, kad jis būtų įgyvendintas.

Darbe naudojami *metodai* – sisteminės analizės, siekiant nuodugniai išanalizuoti teisės mokslininkų ir Konstitucinio Teismo doktriną procedūrinio teisingumo klausimais; taip pat lyginamasis, gretinant skirtingų autorių doktrinas; be to, istorinis, loginis, teleologinis ir kiti metodai. Be išvardytųjų, atliekant procedūrinio teisingumo apžvalgą ir analizę, svarbus ir aprašomasis metodas.

Iki šiol procedūrinis teisingumas daugiausiai sulaukė užsienio autorių dėmesio. Procedūrinio teisingumo užuomazgų galima rasti dar Aristotelio darbuose, tačiau pačią procedūrinio teisingumo sąvoką imta vartoti visai neseniai – tik antrojoje XX a. pusėje. Nuo to laiko doktriną šiuo klausimu plėtojo žymūs teisės mokslininkai J. Rawls, J. W. Thibaut, L. Walker, J. Habermas ir kt. Lietuvoje apie procedūrinį teisingumą pradėta diskutuoti visai neseniai. Iki šiol šią temą išsamiau yra nagrinėję tik keletas mokslininkų, tarp kurių – L. Baublys, V. A. Vaičaitis, G. Lastauskienė. Tačiau išsamios procedūrinio teisingumo sąvokos ir elementų analizės iki šiol nėra atlikta. Apskritai P. Kuconis ir V. Nekrošius yra pažymėję, kad teisingumo vykdymas kaip sąvoka sulaukia itin mažai teisės mokslo dėmesio, niekas nesistengia apibūdinti detaliau, tarytum yra daroma prielaida, kad jos turinys savaime suprantamas [9, p. 37].

¹ Konstitucinio Teismo doktrina šiame straipsnyje pasirinkta kaip vienas iš pagrindinių tyrimo objektų dėl to, kad Konstitucinis Teismas, kaip oficialus Konstitu-

cijos aiškintojas, yra ne kartą nagrinėjęs procedūrinio teisingumo elementus savo nutarimuose. Dažniausiai procedūrinio teisingumo aspektai būdavo analizuojami aiškinant Konstitucijos 109 straipsnio nuostatą, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo teismai.

Atitinkamai, nesant išsamios analizės nagrinėjamu klausimu, straipsnis pasižymi originalumu.

1. Procedūrinio teisingumo samprata

Procedūrinis teisingumas nustato labai svarbius reikalavimus teisingumo vykdymo būdai ir formai. Teisingumas, kad pasiektų savo tikslą, turi būti vykdomas griežtai laikantis procedūrinių taisyklių ir reikalavimų.

Procedūrinio teisingumo sąvoka teisės literatūroje kartais keičiama tokiomis sąvokomis – „teisingas procesas“ (angl. *due process*), įstatyminis teisingumas (angl. *justice according to law*), teisės viršenybė (angl. *rule of law*) ir kt. Tačiau kad ir kuri sąvoka pasirenkama, procedūrinis teisingumas paprastai apibūdinamas kaip reikalavimas įstatymus formuluoti taip, kad jie aiškiai nurodytų, kokio elgesio reikalaujama iš asmens, o tokio įstatymo vykdymas būtų pagrįstas lygiateisiškumo principu, kontroliuojant nepriklausomiems teisrams ar tribunolams [11, p. 4].

Taigi kertiniai procedūrinio teisingumo sampratos aspektai yra lygiateisiškumas ir teismų nepriklausomumas, tačiau iš tiesų procedūrinis teisingumas turi daugiau kriterijų.

Šiuos kriterijus ne kartą yra bandę išgryninti teisės doktrinos kūrėjai. Procedūrinio teisingumo tyrėjai nemažai dėmesio skyrė ne tik įrodyti, kad procedūrinis teisingumas yra svarbus, bet ir nustatyti, kurie kriterijai apibūdina procedūras kaip teisingas [17, p. 74]. Įvairūs autoriai pateikia skirtingas koncepcijas, kokius elementus aprėpia procedūrinio teisingumo sąvoka. Bėgant amžiams, šios koncepcijos kito.

L. Baublys procedūrinio teisingumo užuomazgas randa dar Vakarų civilizacijos formavimosi laikotarpiu. Jis procedūrinio teisingumo ištakas sieja su antikiniu poliu ir jame užgimusiomis diskusijomis apie teisingumą ir valstybės valdymą [4, p. 82–85].

Atėnų demokratija buvo paremta diskusijomis, pasireiškusiomis įvairiomis formomis. Dažnai tai vadinama tiesiog bendru pavadinimu „varžybos“ (*agon*) – olimpinėmis, meninėmis, oratorinėmis, filosofinėmis, teisminėmis procesijomis, kurių metu buvo varžomasi dėl tam tikro rezultato.

Būtent remiantis tokiomis diskusijomis vykdavo ir valstybės valdymas. Pagrindinės įstatymų leidybos institucijos buvo Tautos susirinkimas, penkių šimtų taryba ir teismai. Pasak L. Baublio, graikams labiau rūpėjo ne įstatymų turinys, bet pats jų priėmimo procesas ir suvokimas, kad konkretus pilietis asmeniškai dalyvauja šiame reikšmingame įvykyje. Todėl teisingumas graikams visų pirma reiškė bendro gyvenimo darną, patį įstatymų leidybos mechanizmą [4, p. 82–85].

Pasak L. Baublio, dėl tokio išskirtinio dėmesio įstatymų priėmimo procedūrai, o ne jų turiniui, graikų polio demokratine diskusiją galima laikyti šiuolaikinių procedūrinio teisingumo teorijų šaltiniu [4, p. 82–85].

Kaip vieną iš pirmųjų asmenybių, pradėjusių skleisti procedūrinio teisingumo idėjas, būtų galima įvardyti Aristotelį. V. A. Vaičaitis pažymėjo, nors Aristotelis ir siejo teisingumą su kitomis dorybėmis, pvz., asmenų lygybe, tačiau iš šiuolaikinės perspektyvos galima konstatuoti, kad jis nesiekė teisingumui suteikti kokio nors aiškesnio substancinio turinio (aiškino jį

per *via negativa*), o pabrėžė procedūrinio teisingumo sampratą (įstatymų laikymosi reikalavimas) [22].

Naujųjų laikų filosofijoje išgalėjo labiau apibrėžtos procedūrinio teisingumo koncepcijos [10]. Racionalizmo laikotarpis į teisės mokslus įnešė gamtos mokslų idėją, kad teisės moksluose, kaip ir gamtos moksluose, turėtų egzistuoti tam tikri mechanizmai, kurie palaikytų visos teisės sistemos funkcionavimą. Ieškant tokių mechanizmų susiformavo teisinis pozityvizmas, kuris į teisę žvelgė kaip į logišką, nuoseklią ir darnią sistemą. Pozityvistai teisę suvokė kaip ženklų, kuriais išreiškiamą suvereni valstybės valia, visumą, t. y. jeigu teisės aktas yra priimtas valdingus įgaliojimus turinčio asmens ir tinkamai užrašytas bei paskelbtas, vadinasi, toks aktas yra teisės aktas.

Išsamesni procedūrinio teisingumo koncepcijos tyrimai prasidėjo visai neseniai – antrojoje XX a. pusėje. 1971 m. teisės mokslininkai J. Rawls, o kiek vėliau – 1975 m. J. W. Thibaut ir L. Walker buvo pirmieji, kurie teisėje susiejo teisiųjų procedūrų rezultatus su teisingu procedūrų atlikimu [19, p. 5].

J. Rawls savo doktrinoje kėlė klausimą, kaip padalyti pyragą dviem asmenims kuo teisingiau. Jis siūlė procedūrą, kai dalytojas padalija pyragą į dvi dalis, o kitas asmuo renkasi, kurią dalį pasirinkti. Pasak J. Rawls, tokiu atveju dalytojas greičiausiai būtų linkęs padalyti pyragą kuo lygiau, nes nelygus padalijimas lemtų besirenkančiojo asmens motyvaciją rinktis didesniąją dalį [14]. J. Rawls teigimu, „grynas procedūrinis teisingumas būna tada, kai nėra nepriklausomo teisingumo kriterijaus: vietoje jo yra teisinga ir nešališka tokia procedūra, kad rezultatas, kad ir koks jis būtų,

greičiausiai yra teisingas arba nešališkas, jeigu griežtai laikytasi procedūros [16, p. 231].

J. W. Thibaut ir L. Walker analizavo ir lygino asmenų pasitenkinimą teisingumo vykdymu dviejose skirtingose teisinėse sistemose – bendrosios teisės sistemos šalyse (JAV, Didžioji Britanija) ir kontinentinės teisės sistemos šalyse (Europos šalyse) [18, p. 5]. Tyrimo metu išsiaiškinta, kad žmonėms didesnę pasitikėjimą kelia teisingumo vykdymas bendrosios teisės sistemos šalyse. J. W. Thibaut ir L. Walker priėjo prie išvados, kad vienas iš pagrindinių veiksnių, lemiančių tokią išvadą, yra tas, kad bendrosios teisės sistemos šalyse teismo procesas vyksta remiantis išimtinai rungimosi principu – teisėjas yra lyg arbitras, kuris leidžia šalims įrodyti savo tiesą, o prisiekusieji sprendžia dėl ginčo baigties. Kontinentinės teisės sistemos šalyse abi funkcijos – arbitro (plačiau požiūriu) bei sprendimų priėmimo funkcijos – tenka teisėjui. Minėtų tyrimų metu nustatyta, kad tokia procedūra asmenų yra laikoma mažiau nešališka.

Jie nustatė, kad asmenys, kurie patyrė rungimosi procedūras, manė, jog procedūros buvo teisingesnės, o priimtas sprendimas – labiau patenkinantis, nei asmenys, kurie buvo teisiami ne rungimosi principu pagrįstų procedūrų metu [18]. Šių tyrimų metu nustatyta, kad tokios procedūros yra laikomos sąžiningesnėmis, nes jos padidina asmens galimybes kontroliuoti procesą, todėl leidžia asmeniui jausti, kad jis turi didesnę įtaką galutiniam sprendimui [17, p. 7]. Taigi dažnai žmonės, manydami, kad ginčas buvo išspręstas procedūriškai teisingai, yra linkę priimti tokį sprendimą, net jeigu mano, kad jo rezultatas yra neteisingas [17, p. 70–71].

Vėliau procedūrinio teisingumo tyrimais susidomėję T. Tyler ir E. A. Lind koncentravosi ties hipoteze, kad procedūrinis teisingumas priklauso nuo galimybės kontroliuoti sprendimo priėmimą [20, p. 6]. Šie autoriai teigė, jog tais atvejais, kai šalis mano, kad jos yra klausomasi ir yra atsižvelgiama į jos nuomonę, procesas yra vertinamas kaip labiau sąžiningas ir teisingas. Tačiau tais atvejais, kai šalis yra neišklausoma arba į tai, kas šalies sakoma, neatsižvelgiama, šalis mano, kad procedūrinis teisingumas nėra įgyvendinamas.

T. R. Tyler ir E. A. Lind išplėtojo „daugiavertybinę“ (angl. *group-value*) teoriją, pagal kurią yra keletas svarbių veiksmų, siekiant įsitikinti, kad procedūros yra teisingos: neutralumas (ginčą sprendžiantis asmuo turi lygiavertiškai žiūrėti į abi ginčo šalis), pasitikėjimas ginčą sprendžiančiu asmeniu (ginčą sprendžiantis asmuo turi būti sąžiningas ir keliantis pasitikėjimą) ir ginčo šalių statuso pripažinimas (ginčą sprendžiantis asmuo elgiasi pagarbiai, oriai, gerbia ginčo šalių teises ir pažiūras) [17, p. 8, 75; 22].

L. L. Fuller nurodė tokius procedūrinio teisingumo reikalavimus [5]:

- 1) bendrų taisyklių reikalavimas;
- 2) tokių taisyklių promulgavimas;
- 3) draudimas įstatymams turėti retroaktyvią galią;
- 4) reikalavimas, kad taisyklės būtų aiškios;
- 5) taisyklių prieštaravimų vengimas;
- 6) neišmanomų įvykdyti taisyklių vengimas;
- 7) taisyklių pastovumas;
- 8) teisingas taisyklių taikymas.

Vėlesniuose tyrimuose J. Raz išvystė panašią aštuonių principų, kurių daugelis sutapo su L. L. Fuller idėjomis, sistema,

tačiau J. Raz labiau koncentravosi ties taisyklių (teisės) vykdymu teismuose [15]. J. Raz procedūrinį teisingumą apibūdino tokiais aštuoniais principais:

- 1) įstatymai turi būti bendri, prognozuojami, prieinami ir aiškūs;
- 2) įstatymai turi būti santykinai pastovūs;
- 3) prieinami, pastovūs, aiškūs ir bendri įstatymai turi reguliuoti įstatymų priėmimo procedūrą;
- 4) taikyti įstatymus ir spręsti bylas turėtų nepriklausomas teismas;
- 5) turi būti laikomasi prigimtinio teisingumo principų;
- 6) teismai turi turėti sprendimų peržiūros galimybę, kad būtų įgyvendinti pirmiau nurodyti principai;
- 7) teismai turi būti prieinami;
- 8) nusikaltimus tiriančios institucijos negali turėti neribotos diskrecijos, sprendžiamos, kuriuos nusikaltimus tirti.

R. A. Posner išskyrė net keletą principų, kurių laikymasis tampa svarbus kalbant apie formalųjį teisingumą [13, p. 263]:

- 1) teisiniai paliepimai turi būti galimi įvykdyti tų, kuriems jie adresuoti;
- 2) jie turi vienodai traktuoti visus tuos, kurie yra panašioje padėtyje paliepimo atžvilgiu;
- 3) jie turi būti vieši; ir
- 4) turi egzistuoti procedūra, kaip nustatyti paliepimui įgyvendinti reikalingus faktus.

Taip pat tvirtus pagrindus procedūrinio teisingumo sampratai padėjo vokiečių filosofas ir sociologas J. Habermas [6]. Jo manymu, diskurse (nagrinėjant bylą) gali būti pasiekta tiesa (konsensusas), jei diskurso dalyviai (bylos) šalys turės vienodas sąlygas dalyvauti diskurse, išreikšti abejones,

teikti savo įrodymus ir panašiai [2, p. 139]. Tiesa, J. Habermas tyrimai nebuvo susieti vien su procedūriniu teisingumu kaip teismo atliekamų funkcijų pagrindu – jis labiau kalbėjo apie teisėkūros procedūras, teigė, kad kuo racionalesnis ir procedūriškai pagrįstesnis įstatymų leidybos procesas, tuo jį labiau kaip legitimų pripažįsta visuomenė. Pasak J. Habermas, faktinis įstatymų galiojimo pripažinimas yra pagrįstas teisės subjektų tikėjimu, kad šis galiojimas diskursyviai gali būti pagrįstas. Ir tuo atveju, kai legitimumas yra pripažįstamas mažiau, kyla didesnė būtinybė reguliuoti žmonių veiksmus didesniais bauginimais ar papročiais [6, p. 30].

Lietuvių autoriai taip pat yra siekę apibrėžti procedūrinio teisingumo kriterijus. Pažymėtina, kad procedūrinis teisingumas lietuvių autorių dažnai suprantamas būtent kaip teismų atliekamų funkcijų prielaida. Pavyzdžiui, L. Baublys procedūrinį teisingumą sieja su teisėtumu [4, p. 48]. Jis nurodo, kad teisėtumas reikalauja besąlygiško paklusimo galiojančioms socialinėms normoms, bet koks nuokrypis nuo šio reikalavimo reikštų teisėtumo principo pažeidimą. Teisingumas taip pat remiasi galiojančių įstatymų laikymusi, tačiau jau Aristotelio suformuotoje įstatyminio teisingumo sampratoje buvo pabrėžta, kad „kiekvienas įstatymas aprėpia tik tai, kas bendra, o kai kuriais paskirais atvejais neįmanoma bendrų nuostatų taip pritaikyti, kad jie būtų teisingi“ [5].

Taigi teisingumui kartais reikia daryti taisyklės išimtį, tai reiškia – elgtis priešingai teisėtumo principui. Paradoksalu, tačiau tai yra daroma tam, kad tas pats įstatymas, kuris yra pažeidžiamas, pasiektų savo tikslą. Tai rodo, kad teisingumas yra platesnio turinio kategorija, apimanti

ir papildanti teisėtumo principą [4, p. 48]. L. Baublio manymu, teisingumą nuo teisėtumo (t. y. procedūrinio teisingumo) skiria reikalavimas žvelgti visų pirma į įstatymo dvasią, o ne į raidę, bei atsižvelgiant į besikeičiančias gyvenimo aplinkybes taikyti taisyklės išimtis [4, p. 55].

L. Baublys nurodo tokius būtinus procedūrinio teisingumo „bruožus“ [4, p. 82–85]:

- 1) kad diskursas vyktų nuolat;
- 2) jame dalyvautų visi ir
- 3) būtų pasiekiamas visuotinis sutarimas dėl mūsų gyvenimo sąlygų.

Pasak S. Arlausko, galima išvelgti dvi procedūrinio teisingumo sampratos logiškai atskiriamas dalis. Pirmoji iš jų reiškia sprendimų priėmimo procedūrą. Kita reiškia J. Derrida pabrėžtą sprendimų taikymo (įgyvendinimo) procedūrą [3, p. 231]. V. Justickis ir G. Valickas skiria tokius pagrindinius veiksnius, lemiančius tinkamą procedūrinio teisingumo vykdymą: šalių aktyvumo užtikrinimas, galimybė išreikšti savo nuomonę, galimybė paveikti ginčo eigą ir procedūras, teisėjo rodoma pagarba ginčo šalims [8, p. 81–83].

Taigi, kaip matyti, įvairių teisės ir kitų mokslų atstovų doktrinose procedūrinio teisingumo sampratos elementai skiriasi. Iš tiesų, procedūrinis teisingumas turi itin didelę reikšmę tiek įstatymų leidybai, tiek vykdant teisingumą. Visuomenė yra linkusi daug atlaidžiau vertinti šių procedūrų rezultatus (vykdomą procedūrinį teisingumą), jeigu leidžiama įsitikinti tuo, kad tokiomis procedūromis yra siekiama teisingumo (materialiniu požiūriu). Kaip iliustraciją, kokią tai turi įtaką materialinio teisingumo suvokimui, V. Justickis ir G. Valickas pateikia pavyzdį apie justicijos simboliką ir retoriką, kai subjektyviam tei-

singumo jausmui sukurti yra naudojamos teisėjų togos, ritualai teismo proceso metu ir pan. Pasak šių autorių, teisėjų, kaltintojų, gynybos kalbos ir elgesys neturi sukelti jokių abejonių, kad vienintelis teismo tikslas – teisingumas [8, p. 17, 80].

Konstitucinis Teismas, kaip oficialus konstitucinės doktrinos plėtotojas, aiškindamas Konstitucijos 109 straipsnio, nurodančio, kad tik teismas vykdo teisingumą, turinį, yra ne kartą pasisakęs procedūrinio teisingumo turinio klausimu. Toliau aprašomi procedūrinio teisingumo elementai, kurie labiausiai išryškėja analizuojant Konstitucinio Teismo jurisprudenciją.

2. Procedūrinio teisingumo elementai Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Itin daug procedūrinio teisingumo elementų, būtinų užtikrinti tinkamą teisingumo vykdymą, galima rasti Konstitucinio Teismo doktrinoje. Natūralu, kad Konstitucinis Teismas, komentuodamas ordinarinių teismų vykdomą teisingumą, daugiausia dėmesio skyrė būtent procedūrinio teisingumo sampratai – teismo proceso principui, kuris turi būti garantuotas, siekiant nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą [22].

Esminiai procedūrinio teisingumo sudėčiai atskleisti yra šie Konstitucinio Teismo nuolat pabrėžiami aspektai:

- 1) ginčą nagrinėjančio teismo nešališkumas ir nepriklausomumas, teisingas ir objektyvus bylų nagrinėjimas;
- 2) sprendimo motyvavimas ir jo aiškumas;
- 3) kiekvienam asmeniui privalo būti garantuota teisė kreiptis į teismą ir ginti savo pažeistas teises;

- 4) teisminių instancijų garantavimas;
- 5) precedento paisymas;
- 6) teismo sprendimo proporcingumas;
- 7) teisės įgyvendinimas ir jos viršenybės garantavimas.

Toliau trumpai atskleidžiama kiekvieno iš minėtų aspektų esmė.

2.1. Ginčą nagrinėjančio teismo nešališkumas ir nepriklausomumas

Teismas, nagrinėjantis bylas, privalo būti nešališkas ir objektyvus bei nepriklausomas. Šie reikalavimai yra vieni iš svarbiausių teisingumo vykdymo prielaidų. Teismo nešališkumas ir nepriklausomumas sietinas su procedūrinio teisingumo samprata, nes tai yra dalis teismo vykdomos procedūros, atsakant į klausimą „kaip“ teisingumas turi būti vykdomas, tačiau neliečiant klausimo „kas“ yra teisingumas kiekvienu konkrečiu atveju. Teismo nešališkumas ir nepriklausomumas privalo būti užtikrinamas kiekvienos bylos atveju, neatsižvelgiant į byloje susiklosčiusį materialinį santykį. Žinoma, teigti, kad, užtikrinus ginčą nagrinėjančio teismo nešališkumą ir nepriklausomumą, bus pasiektas materialiai teisingas sprendimas, negalima – materialinis teisingumas net ir tokiu atveju gali būti nepasiektas. Ir atvirkščiai – net pažeidus procedūrą, t. y. bylą išnagrinėjus šališkam teismui, negalima galutinai teigti, kad sprendimas bus neteisingas – nors procedūrinis teisingumas tokiu atveju nebūtų užtikrintas, tačiau paties sprendimo turinys materialiai savo esme gali būti teisingas.

Konstitucinis Teismas yra ne kartą pasisakęs apie teismų nešališkumo ir nepriklausomumo svarbą vykdant teisingumą. Dėl išskirtinai plačios teismų nešališkumo ir nepriklausomumo, kaip teisingumo vyk-

dymo elemento, analizės yra paminėtini du Konstitucinio Teismo nutarimai.

1999 m. gruodžio 21 d. nutarime [25] Konstitucinis Teismas analizavo tam tikrų Teismų įstatymo nuostatų, kuriomis buvo reglamentuojami, be kita ko, teisėjų skyrimo ir atleidimo teisingumo ministro teikimu klausimai. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad galima skirti du neatsiejamus teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo aspektus: pirma, teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumas, ir, antra, teismų, kaip teisminės valdžios institucijų sistemos, nepriklausomumas. Todėl Konstitucinis Teismas pripažino daugelį Teismų įstatymo nuostatų, kurios sudarė prielaidas kištis į teismų ir teisėjų nepriklausomumą, prieštaraujančiomis Konstitucijai.

Dar plačiau teismų nešališkumo ir nepriklausomumo prielaidas Konstitucinis Teismas atskleidė savo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime [29]. Šiame nutarime buvo sprendžiama, ar Teismų įstatymo 90 straipsnio 8 dalies nuostata, kad teisėjas, nesutikdamas su atleidimu iš pareigų, turi teisę kreiptis į Vilniaus apygardos teismą, neprieštarauja Konstitucijos 31 straipsnio 2 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas įvardijo daugelį prielaidų, užtikrinančių teismų nešališkumą ir nepriklausomumą, pavyzdžiui, teismų sistemos nepriklausomumo nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios (institucinis nepriklausomumas) teisėjų procesinio nepriklausomumo, teismų organizacinio savarankiškumo ir savivaldos, teisėjų statuso, teisėjų asmens neliečiamybės, imunitetų ir kt. garantijų įtvirtinimas Konstitucijoje ir įstatymuose.

Pažymėtina, kad glaudžiai teisingumo sąvoką su nešališkumu sieja ir H. L. A. Hart.

Jis nurodo, kad skiriamieji teisingumo požymiai ir jų ypatingas ryšys su teise pradeda aiškėti tada, kai pastebime, jog didžioji dalis kritikos, formuojamos vartojant terminus „teisinga“ ir „neteisinga“, beveik lygiai taip pat gali būti išsakyta vartojant žodžius „nešališka“ ir „šališka“ [7, p. 266].

2.2. Motyvuotų ir pagrįstų sprendimų priėmimas

Joks teismo sprendimas negalės būti pripažintas teisėtu ir svarbiausia – teisingu, jeigu jis nebus tinkamai motyvuotas ir pagrįstas. Priešingu atveju – teismas, priėmęs nemotyvuotą ir nepagrįstą sprendimą gali būti apkaltintas šališkumu ir tam tikros šalies protegavimu. Net jeigu ir teismo sprendimas savo esme būtų tinkamas, t. y. jis sukeltų tinkamus padarinius, toks nemotyvuotas ir nepagrįstas sprendimas niekada nebus teisėtas, nes nebus aišku, koku būdu teismas priėjo prie būtent tokio sprendimo. Taigi, neatsižvelgiant į materialinį santykį byloje, teismas privalo motyvuoti ir pagrįsti sprendimą. Atitinkamai motyvuotų ir pagrįstų sprendimų priėmimas yra procedūrinio teisingumo elementas. Jis yra labai glaudžiai susijęs ir su materialiniu teisingumu, nes įsitikinti teisingu materialinių teisinių santykių turinio teisingumu nebūtų įmanoma, neįvertinus motyvų, dėl ko toks sprendimas buvo priimtas.

Svarbiausias šiame kontekste paminėtinas Konstitucinio Teismo nutarimas buvo priimtas 2006 m. rugsėjo 21 d. [28], kai buvo sprendžiamas klausimas, ar tam tikrų teisės aktų nuostatos, pagal kurias teismo baigiamieji aktai (nuosprendžiai, nutartys, nutarimai ir sprendimai) gali būti priimami ir paskelbiami be motyvų, tik žodžiu paaiškinant teismo baigiamojo akto argumentus

(motyvus), o motyvai surašomi vėliau, yra neprieštaraujančios Konstitucijai ir konstituciniam teisinės valstybės principui.

Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas. Pasak Konstitucinio Teismo, pagal Konstituciją teisinius santykius įstatymu būtina reguliuoti taip, kad būtų sudarytos teisinės prielaidos teismui iširti visas bylai reikšmingas aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą byloje [28].

Taigi akivaizdu, kad teismo sprendimas, kuris pretenduoja į teisingumo vykdymą, bet kuriuo atveju turės būti tinkamai motyvuotas ir pagrįstas, kad tokiu teismo sprendimu būtų galima remtis ateityje ir kad jo nebūtų galima nuginčyti kaip netinkamai motyvuoto, taigi neteisėto.

2.3. Teisminės gynybos garantija

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ne kartą yra konstatuotas iš konstitucinio teisinės valstybės principo, Konstitucijos [1] 30 straipsnio 1 dalies, kitų Konstitucijos [1] nuostatų kylantis imperatyvas, kad asmuo, manantis, jog jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, turi absoliučią teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą – arbitrą, kuris išspręstų ginčą, kad asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą – ir dėl tiesiogiai įtvirtintų Konstitucijoje, ir dėl įgytųjų teisių – negali būti dirbtinai suvaržyta, taip pat negali būti nepagrįstai pasunkintas šios teisės įgyvendinimas. Tai yra neabejotinai procedūrinio teisingumo elementas, nes tai dalis teismo vykdomos procedūros. Teisminės gynybos garantija privalo būti užtikrinama kiekvienoje byloje, neatsi-

žvelgiant į byloje susiklosčiusį materialinį santykį.

Vienas iš išsamiausių šiuo aspektu yra Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas [27]. Įdomu pažymėti, kad šiuo Konstitucinio Teismo aktu buvo sprendžiamas klausimas ne dėl esmės, t. y. ne dėl tam tikro teisės akto atitikties Konstitucijai ar pan., o dėl to, ar Konstitucinis Teismas gali nagrinėti šių teisės aktų konstitucingumą. Šiame Konstitucinio Teismo sprendime konstatuota, kad jeigu būtų neuztikrinta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą, būtų nepaisoma ir visuotinai pripažinto bendrojo teisės principo *ubi ius, ibi remedium* – jeigu yra kokia nors teisė (laisvė), turi būti ir jos gynimo priemonė, taip pat kad tokia teisinė situacija, kai kuri nors asmens teisė ar laisvė negali būti ginama, taip pat ir teismine tvarka, nors pats tas asmuo mano, kad ši teisė ar laisvė yra pažeista, pagal Konstituciją yra neįmanoma, Konstitucija jos netoleruoja [27].

Teisminės gynybos garantavimo klausimas buvo sprendžiamas ir minėtame 2006 m. lapkričio 27 d. nutarime [29]. Nagrinėjant šią bylą tuo aspektu, ar konstituciškai teisėta yra ginčų dėl teisėjų atleidimo iš pareigų nagrinėjimo tvarka, kai teisėjas, nesutikdamas su atleidimu iš pareigų Prezidento dekretu, turi teisę kreiptis į Vilniaus apygardos teismą, kurio teisėjai taip pat yra skiriami Prezidento dekretu, konstatuota, kad įstatymų leidėjas pagal Konstituciją negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo, neatsižvelgiant į jo teisinį statusą, dėl savo pažeistų teisių negalėtų kreiptis į teismą ar ši jo teisė būtų suvaržyta. Pasak Konstitucinio Teismo, pagal Konstituciją teisėjas, kaip ir kiekvienas kitas asmuo, manantis, kad buvo nepagrįstai, neteisėtai atleistas iš

pareigų, turi teisę dėl savo pažeistos teisės gynimo kreiptis į teismą. Ši jo teisė yra absoliuti, jos negalima apriboti arba paneigti [29].

2.4. Teisminių instancijų garantavimas

Konstitucinis Teismas kaip dar vieną sąlygą, svarbią teisingumui užtikrinti, įvardija teisminių instancijų garantavimą. Šis elementas taip pat sudaro procedūrinio teisingumo turinį, nes tai yra teisminių procedūrų dalis. Šis elementas taip pat glaudžiai susijęs su materialiniu teisingumu, nes materialinio teisingumo gali būti siekiama tik užtikrinant galimybę apskūsti priimtą sprendimą, kurio materialiniu teisingumu šalis nėra užtikrinta.

Konstitucinis Teismas 2006 m. sausio 16 d. nutarime sprendė, ar viena iš anksčiau galiojusio Baudžiamojo proceso kodekso straipsnio dalių, reguliavusi santykius, susijusius su atsisakymu iškelti baudžiamąją bylą, neprieštaravo Konstitucijos nuostatai, įtvirtinančiai asmenų teisę kreiptis į teismą [26]. Konstitucinis Teismas, išanalizavęs Konstitucijoje įtvirtintus ikiteisminio tyrimo, baudžiamųjų bylų nagrinėjimo teisme ir valstybinio kaltinimo palaikymo baudžiamosiose bylose institutus, konstatavo, kad reguliuojant baudžiamojo proceso santykius jokiais atžvilgiais negali būti pažeista Konstitucijoje įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą.

Šiame kontekste Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad konstitucinė asmens teisė kreiptis į teismą, aiškinama kitų Konstitucijos nuostatų kontekste, suponuoja ir tai, kad įstatymu turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad bendrosios kompetencijos ar pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį įsteigto specializuoto pirmosios

instancijos teismo baigiamąjį aktą būtų galima apskūsti bent vienos aukštesnės instancijos teismui. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad šios instancinės teismų sistemos paskirtis – šalinti galimas žemesnių instancijų teismų klaidas, neleisti, kad būtų įvykdytas neteisingumas, ir šitaip apsaugoti asmens, visuomenės teises ir teisėtus interesus [26].

2.5. Precedentų paisymas

Procedūrinis teisingumas negalėtų būti įsivaizduojamas be tinkamo teismų suformuotų precedentų paisymo. Nors, norint tinkamai pritaikyti precedentą, kiekvienu konkrečiu atveju turi būti tiriamas materialinis santykis, siekiant įsitikinti, kad bylos *ratio decidendi* sutampa, tačiau paties precedento pritaikymas konkrečiai bylai yra procedūrinis veiksmas.

Konstitucinis Teismas ne kartą yra pasisakęs apie precedentų kaip teisės šaltinių reikšmingumą. Tačiau šiuo aspektu bene reikšmingiausias yra 2007 m. spalio 24 d. nutarimas, kuriame Konstitucinis Teismas sprendė, ar Civilinio proceso kodekso nuostata, pagal kurią teismai, taikydami teisę, atsižvelgia į Teismų įstatymo nustatyta tvarka paskelbtose kasacine tvarka priimtose nutartyse esančius teisės taikymo išaiškinimus, neprieštarauja Konstitucijai [30].

Konstitucinis Teismas šiame kontekste konstatavo, kad rėmimasis precedentais yra vienodos (nuoseklios, neprieštaringos) teismų praktikos, kartu ir Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo įgyvendinimo sąlyga. Todėl teismų precedentai negali būti nemotyvuotai ignoruojami. Precedentai, kad deramai atliktų šią savo funkciją, patys turi būti aiškūs. Teismų precedentai taip pat turi neprieštarauti oficialiai konstitucinei doktrinai [30].

2.6. Teismo sprendimo proporcingumas

Teisingumas yra neatsiejamas nuo proporcingumo principo. Vykdydamas teisingumą, teismas privalo jį pamatuoti proporcingumo principu, t. y. savo procedūrose atlikti proporcingumo matavimo veiksmą. Tačiau, tarkime, skiriant tam tikrą sankciją, turi būti vertinama, ar pasirinktos sankcijos padeda siekiamam tikslui – toks vertinimas yra susijęs jau su materialinio santykio vertinimu. Taigi, atsakant, ar sprendimas yra proporcingas, reikia atsakyti į klausimą „kas“, t. y. kokia sankcija, atitinka teisingumo turinį, todėl teismo sprendimo proporcingumas, nors ir sudaro procedūrinio teisingumo turinį, labiau padeda priimti materialiai teisingą sprendimą.

Tai, kad teisingumas yra neatsiejamas nuo proporcingumo principo, ne kartą yra pažymėjęs ir Konstitucinis Teismas. Vieni iš reikšmingesnių Konstitucinio Teismo išaiškinimų šiuo klausimu buvo pateikti Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. ir 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimuose, kuriuose Konstitucinis Teismas sprendė dėl Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo nuostatų, kuriose buvo nustatytos sankcijos už šių įstatymų pažeidimą ir jų skyrimo ypatumai [31, 32].

Pasak Konstitucinio Teismo, konstituciniai teisingumo, teisinės valstybės principai suponuoja, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, jos turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau, negu reikia šiems tikslams pasiekti. Taip pat Konstitucinio Teismo doktrinoje pasakyta, kad turi būti teisinga siekiamo tikslo nubauti teisės pažeidėjus ir užtikrinti teisės

pažeidimų prevenciją ir pasirinktų priemonių šiam tikslui pasiekti pusiausvyra (proporcingumas). Kitaip tariant, įstatymuose nustatytos sankcijos už įstatymų nesilaikymą ir jų sistema turi būti tokia, kad teismas, skirdamas sankcijas, galėtų įvykdyti teisingumą [32].

2.7. Teisės viršenybė

Pasak Konstitucinio Teismo, vykdydamas teisingumą, teismas turi vadovautis tik Konstitucija ir jai neprieštaraujančiais įstatymais ir kitais teisės aktais, jis negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai [26; 28]. Dažnai šis teisingumo vykdymo aspektas įvardijamas kaip teisės viršenybės garantavimas. Teisės viršenybės principas sietinas su procedūrinio teisingumo samprata, nes tai yra dalis teismo vykdomos procedūros, atsakant į klausimą „kaip“ teisingumas turi būti vykdomas (t. y. užtikrinant teisės viršenybę), tačiau neliečiant klausimo „kas“ yra teisingumas kiekvienu konkrečiu atveju. Teisės viršenybės principas privalo būti užtikrinamas kiekvienoje byloje, neatsižvelgiant į byloje susiklosčiusį materialinį santykį. Tačiau kaip ir daugelis pirmiau išskirtų procedūrinio teisingumo elementų, teisės viršenybė yra susijusi ir su materialiniu teisingumu, nes kokia ta teisė, kuri yra viršiausia, reikia vertinti analizuojant materialinį santykį kiekvienu konkrečiu atveju.

Aktualus šiuo klausimu yra Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime pateiktas išaiškinimas [28]. Spręsdamas, ar tam tikrų įstatymų nuostatos, numatančios, kad teismo baigiamieji aktai (nuosprendžiai, nutartys, nutarimai ir sprendimai) gali būti priimami ir paskelbiami be motyvų arba tik žodžiu paaiškinant motyvus, o patys motyvai surašomi vėliau, nepriešta-

rauja Konstitucijai, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas. Konstitucinė teisingumo samprata suponuoja ne tik formalų, nominalų teismo vykdomą teisingumą, ne tik išorinę teismo vykdomo teisingumo regimybę, bet – svarbiausia – tokius teismo sprendimus (kitus baigiamuosius teismo aktus), kurie savo turiniu nėra neteisingi. Pasak Konstitucinio Teismo, vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra tas teisingumas, kurį įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija [28].

Taigi Konstitucinis Teismas, kalbėdamas apie teisės viršenybės užtikrinimą, kaip teisingumo principo įgyvendinimo sąlygą, išeina už procedūrinio teisingumo ribų ir procedūrinį teisingumą – galiojančių įstatymų taikymą kiekvienoje byloje – susieja su materialiniu teisingumu – ne vien formaliu, o savo esme teisingu, atitinkančių tikrąją santykių esmę ir prigimtį.

Kaip matyti iš išdėstytų pagrindinių teismų vykdomo teisingumo procedūrinių aspektų, netgi kalbant apie tinkamas teismo procedūras, procedūrinis teisingumas yra itin glaudžiai susijęs su materialiniu teisingumu.

Nors pasak V. A. Vaičiaičio, procedūrinis arba teisėtumo teisingumas (*iustitiale-galis*), kaip „tinkamo teisminio proceso“ principas (angl. *dueprocess of law*) neturi „substancinio turinio“ ir paprastai suprantamas kaip grynai procedūrinė-teisinė priemonė, siekianti garantuoti kokios nors konkrečios pažeistos asmens teisės apsaugą ir negalinti egzistuoti atsietai nuo konkrečios teisės užtikrinimo, tačiau vis dėlto

teisėjas visada, sprenddamas kiekvieną bylą turi vykdyti ne tik procedūrinį teisingumą (tinkamo proceso garantavimą, tinkamos teisės nuostatos parinkimą, tinkamiausios interpretavimo taisyklės parinkimą siauruoju požiūriu ir t. t.), bet ir konstitucinį teisingumą, arba – teisingumą, apimančią ir procedūrinį, ir materialinį teisingumą. Kitaip tariant, teisėjas, prieš pritaikydamas teisės nuostatą, turi tarsi suspenduoti taikytinos normos galiojimą, kad būtų galima nustatyti, ar ji neprieštarauja „vidiniam teisingumui“, t. y. ar konkrečios teisės nuostatos pritaikymas konkrečioje byloje nebus neteisingas [22].

Procedūrinis teisingumas yra itin svarbus siekiant užtikrinti, kad materialinis teisingumas, t. y. teisingas sprendimas byloje, būtų pasiekiamas teisingomis ir tinkamomis priemonėmis. Tačiau net jeigu visos procedūrinio teisingumo sąlygos yra įgyvendintos, vien procedūrinis teisingumas nelems sprendimo teisingumo ir teisėtumo materialiniu požiūriu.

Išvados

Teisingumo samprata, įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (32, 109, 112 str.), apima tiek materialinį (substancinį), tiek procedūrinį (procesinį) teisingumą. Teisingumo sampratos skirstymas į materialinį ir procedūrinį teisingumą gali būti suvokiamas remiantis bet kurio reiškinio turinio ir formos skirstymo analogija.

Procedūrinis teisingumas nustato svarbius reikalavimus teisingumo vykdymo būdai ir formai – teisingumas turi būti vykdomas griežtai laikantis procedūrinių taisyklių ir reikalavimų, kad jis pasiektų savo tikslą.

Pagrindiniai procedūrinio teisingumo elementai, atskleidžiami Konstitucinio

Teismo jurisprudencijoje, yra teismo nešališkumas, objektyvumas, nepriklausomumas, teismo sprendimo tinkamas motyvavimas ir jo aiškumas, teisminės gynybos garantavimas, teisminių instancijų garantavimas, precedento paisymas ir teismo sprendimo proporcingumas, teisės viršenybės užtikrinimas.

Procedūrinis teisingumas yra glaudžiai susijęs su materialiuoju (substanciniu) teisingumu, t. y. su pačia teisingumo esme.

Procedūrinis teisingumas yra itin svarbus siekiant užtikrinti, kad materialinis teisingumas, t. y. teisingas sprendimas byloje, būtų pasiekiamas teisingomis ir tinkamomis priemonėmis. Tačiau net jeigu visos procedūrinio teisingumo sąlygos yra įgyvendintos, vien procedūrinis teisingumas nelems sprendimo teisingumo ir teisėtumo materialiu požiūriu, todėl procedūrinis teisingumas visada turi būti derinamas su materialiuoju (substanciniu) teisingumu, ir atvirkščiai.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.

Specialioji literatūra

2. ALEXY, R. *Teisinio argumentavimo teorija: mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius, 2005.
3. ARLAUSKAS, S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
4. BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
5. FULLER, L. L. *The Morality of Law*. Yale University Press, 1964, p. 39, 46–94, In MATHEWS, A. S. *Freedom, State Security and the Rule of Law – Dilemmas of the Apartheid Society*. University of California Press, 1986.
6. HABERMAS, J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse theory of Law and Democracy*. Cambridge: Polity Press, 2007.
7. HART, H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997.
8. JUSTICKIS, V.; VALICKAS G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
9. KUCONIS, P.; Nekrošius V. *Teisės saugos institucijos*. Vilnius, 2001.
10. LASTAUSKIENĖ, G. Teisės tikslai – spekuliacijos įrankis ar argumentavimo priemonė? *Teisė*, 2010, t. 77.

11. MATHEWS, A. S. *Freedom, State Security and the Rule of Law – Dilemmas of the Apartheid Society*. University of California Press, 1986.
12. MORAWETZ, T. *The International Library of Essays in Law and Legal Theory. Justice*. Great Britain: Dartmouth Publishing Company Limited, 1991.
13. POSNER, R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004.
14. RAWLS, J. *A Theory of Justice*. Oxford University Press, 1999.
15. RAZ, J. *The Rule of Law and its virtue*. Law Quarterly Review, 1977, p. 195, In MATHEWS, A. S. *Freedom, State Security and the Rule of Law – Dilemmas of the Apartheid Society*. University of California Press, 1986.
16. ПОЛЗ, Д. М. *Теория справедливости*. In ARLAUSKAS, S. *Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 231.
17. SANDERS, J.; HAMILTON, V. L. *Handbook of justice research in law*. Niujorkas: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2001.
18. THIBAUT, J.; WALKER, L. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale: Erlbaum, 1975.
19. TORNBLOM, K. Y.; VERMUNT, R. *Distributive and Procedural Justice – Research and Social Applications*. Ashgate Publishing, Ltd., 2007.
20. TYLER, T. R.; LIND, E. A. *A Relational Model of Authority in Groups*. In ZANNA, M. P.

Advances in Experimental Social Psychology. Academic Press, 1992, p. 115–191. In TORNBLUM, K. Y.; VERMUNT, R. *Distributive and Procedural Justice – Research and Social Applications*. Ashgate Publishing, Ltd., 2007.

21. TYLER, T. R. *Why people obey the law*. New Haven: Yale University Press, 1990.
22. VAIČAITIS, V. A. Teisingumo samprata ir Lietuvos Konstitucinis Teismas. *Konstitucinė jurisprudencija*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletėnis, 2009 m. sausis–kovas, nr. 1(13).
23. VAIŠVILA, A. Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė (metodologinis aspektas). *Jurisprudencija*, 2002, t. 24 (16).
24. ZENTHOFER, J. *Rechtsphilosophie*. Kiel, 2000, p. 67, In BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

Praktinė medžiaga

25. Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas.
26. Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.
27. Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas.
28. Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas.
29. Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas.
30. Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas.
31. Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. nutarimas.
32. Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas.

ELEMENTS OF PROCEDURAL JUSTICE IN JURISPRUDENCE OF CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA

Miglė Dereškevičiūtė

S u m m a r y

Procedural justice establishes very important requirements for method and form of performance of justice. Justice must be carried out strictly in accordance with the procedural rules and requirements in order to reach its goals. Historically, as well as in legal doctrine and court practice, procedural justice has to fulfil a number of requirements. The key elements of procedural justice are impartiality, objectivity, independence of the court, proper motivation and clarity of the courts' decision, guarantee of legal protection, guarantee of court instances, respect for previously formed precedents of

the court, proportionality of the decision, the rule of law. The analysis of these elements leads to the conclusion that procedural justice is closely related to the material (of substantial) justice, i.e. the very essence of justice. Procedural justice is crucial to ensure that the substantive justice is reached by using fair and appropriate means. But even if all the conditions of the procedural justice are met, only the procedural justice does not lead to a lawful and right decision in its material sense, and procedural justice must always be balanced with the material (of substantial) justice and *vice versa*.

Įteikta 2012 m. spalio 9 d.

Priimta publikuoti 2013 m. kovo 21 d.